

spontane antifeudale karakter ville have givet afhandlingens empiriske kapitler perspektiv.

For at forebygge enhver misforståelse skal det i forlængelse af dette kritiske suk tilføjes, at naturligvis var repræsentanterne for 'den frie kapital' i 1500-tallets Danmark så svage i forhold til det hele økonomiske og politiske system, at den kamp, de førte, ikke havde den fjerneste chance for at lede til skabelsen af etablerede kapitalistiske produktionsrelationer, der ændrede på samfundets væsenstræk. Ja, set i det lange historiske perspektiv var det faktisk landbrugssektoren, der i sidste ende overhalede handelskapitalen indenom, da den kapitalistiske udvikling for alvor slog igennem i begyndelsen af 1800-tallet.

Men det er ikke *betingelserne* eller endsige *succes'en*, der be- eller afkræfter, om der findes social-økonomiske enklaver for 'den frie kapital', og som får dens repræsentanter til at søge alle mulige udveje for at konsolidere denne kapital eksistens. En af pointerne er jo netop, at købmandspolitikernes opportunistiske optræden i høj grad lader sig forklare ud fra, at de repræsenterer en fri kapital, der søger støtte dér, hvor den kan hentes, så længe den ikke kan skaffe sig hele magten. Det forklarer alliancen med Christian 2., forestillingerne om at skaffe købstæderne en nærmest fri og uafhængig rigsstatsstatus, støtten til den unge enevælde og senere alliancen med bønderne mod selvsamme enevælde i 1800-tallet. Alle disse skiftende politiske machinationer demonstrerer købmandskapitalens bestræbelser på at sikre sig videst mulig uafhængighed af den dominerende feudale struktur, selv når købmandsklassen ikke i praksis opnår denne uafhængighed.

Både Malmøs og Københavns handlemåder i den periode, Henrik Lundbak har skildret, bliver således langt mere gennemsigtige og forklarlige, hvis modsætningen mellem 'den frie kapital' på den ene side og feudalismen på den anden erkendes som et centralt element i det »bagvedliggende pres for forandring«, dvs. hvis man ikke med vold og magt vil forklare handelsborgerskabets optræden »alene ud fra det feudale samfunds modsætninger«.

Benito Scocozza

LARS TVEDE-JENSEN. Jylland i oprør. Skipper Clement-fejden 1534. Århus. Historisk Revy. 1985. 119 s.

Det jyske bondeoprør er næsten udelukkende blevet skildret som en del af Grevens Fejde inden for det traditionelle syn på denne med vægten på de

politiske begivenheder og dermed som et led i den politiske og militære situation under borgerkrigen 1534–36. Lars Tvede-Jensen ønsker med sin bog at se oprøret ud fra bøndernes egne politiske og økonomiske interesser som et led i den lange række af sociale oprør op gennem senmiddelalderen. Inspirationen til denne synsvinkel finder forfatteren i den nyere internationale forskning omkring bondeoprør.

Skønt han meget korrekt skriver, at man ikke kan forklare den historiske kompleksitet ud fra de økonomiske forhold alene, er udgangspunktet for hans analyse at klarlægge de økonomiske betingelser, der lå til grund for Clementsfejden, og som han mener danner nøglen til forståelsen af, at det kun var i Nord- og Vestjylland, bønderne rejste sig i efteråret og vinteren 1534.

Med dette udgangspunkt falder bogen i tre dele. Først en gennemgang af selve begivenhedsforløbet, der skal tjene til at »definere det økonomiske og politiske felt, hvori betingelserne for oprøret skal findes«. Dernæst et teoretisk afsnit om de centrale og dynamiske felter i den feudale økonomi, der blev afgørende for forløbet, og endelig en beskrivelse af den økonomiske udvikling i det jyske område, der skal klargøre de økonomiske betingelser, der lå til grund for begivenhederne og oprørets regionale karakter.

Skildringen af begivenhedsforløbet er klart bogens bedste. Forfatteren inddrager nyere undersøgelser af bøndernes organisation og oprørspraksis og gør overbevisende op med synet på bønderne som en spontant oprørsk og uorganiseret hob. I denne forbindelse tilbageviser han også den velkendte skildring af slaget ved Svenstrup, der går tilbage til Huitfeldt, hvor bøndernes sejr over adelshæren tilskrives, at de adelige ryttere sank ned i en »hob bløde agre« og derfor kunne nedsables af bønderne. Denne »sumptecori« har gået igen i historieskrivningen siden, men forfatteren argumenterer overbevisende for, at slaget stod på fast kuperet terræn, og bøndernes sejr skyldtes talmæssig overlegenhed, god organisation og effektive våben.

Lars Tvede-Jensen tager i det teoretiske afsnit udgangspunkt i, at den feudale økonomi var dynamisk og præget af sin egen rationalitet. Desværre finder han ikke denne rationalitet og dynamik ud fra en undersøgelse af den feudale danske samfundsstruktur, men overfører spredte teorielementer og lader dem blive styrende for fremstillingen. Således benytter han i vid udstrækning de resultater, den polske historiker Witold Kula nåede frem til i sin banebrydende undersøgelse af den polske godsøkonomi, uden tilsyneladende at gøre sig klart, at den polske »feudale rationalitet« udsprang af en godsstruktur, hvor der bl.a. i hele perioden var rigelig med ledig jord, hvor et veludbygget hoverisystem

gjorde arbejdskraften så godt som gratis, og landsbyfællesskaberne var uhyre svage. Faktorer, der af indlysende grunde ikke umiddelbart kan overføres til danske forhold.

På en række centrale områder vidner kapitlet om, at Lars Tvede-Jensen er mere velbevandret i 60ernes og 70ernes marxistiske feudalismediskussion end i det 16. århundredes danske forhold. Det medfører helt afgørende skævheder i fremstillingen, især da forfatteren fra tid til anden lader de teoretiske analyser udgøre svaret på de rejste spørgsmål og ad denne vej får sine teser bekræftet. Et grotesk eksempel på denne tænkemåde møder vi i hans påstand om, at det ville være at stille for store krav til den middelalderlige fæstebonde, at han skulle kunne skelne mellem, hvornår han arbejdede for sig selv, og hvornår han arbejdede for herremanden. Og gennemskue, at han arbejdede, mens herremanden ikke gjorde det, og at denne erkendelse nødvendigvis skulle formulere sig i, at han opfattede arbejdet som kilden til værdierne – at han altså tænkte i samme baner som Adam Smith senere (s. 44f).

Af større betydning er det dog, at Lars Tvede-Jensen mener, at den herskende klasses position og magtudøvelse gik gennem staten (s. 45), og at godsejernes mulighed for at anvende direkte juridisk-legal tvang over for bønderne var en ret, der i Danmark indførtes »meget sent, og først efter middelalderens ophør« (s. 96). Denne opfattelse blokerer direkte for forståelsen af de sociale spændinger i perioden, såvel inden for den herskende klasse som mellem godsejere og bønder. Herredagene i 1520erne vidner klart om, hvordan den godsejende klasse søgte at holde kongemagten ude af herre-tjener forholdet og i særdeleshed at afskære kongens indblanding i retsudøvelsen. I øvrigt var lovgivning og gældende ret, i modsætning til hvad forfatteren mener, endnu i begyndelsen af det 16. århundrede i højere grad fastlagt ved landstingsdomme (og rettertingsdomme) end ved egentlig central lovgivning – der dømtes stadig i overvejende grad ud fra landenes praksis og sædvane.

Herremændenes stramning af kontrollen over bønderne fra slutningen af det 15. århundrede var ikke kun økonomisk, men i høj grad juridisk-legal: udvidet sagefaldsret, vornedskab, hals- og håndsret, spredning af birkeretten osv. Der var tale om indgreb, der berørte hele bondens livssituation og kort kan karakteriseres ved, at udtrykket undersåt slår igennem som betegnelse for fæsternes forhold til deres jorddrot.

De sociale spændinger og borgerkrigen 1534–36 belærte den herskende klasse om nødvendigheden af en styrket centralmagt, men en række faktorer (bl.a. den vældige forøgelse af krongodset efter 1536) muliggjorde, at herremændene i Danmark bevarede en udstrakt kontrol over deres fæstere. Lars Tvede-Jensen afviser at forstå Clementsfejden ud fra de

skærpede spændinger mellem klasserne, der jo ikke blot indebar en øget udbytning, men også en undergravning af herskabsforholdets legitimering og en udbredt opfattelse af, at samfundets indre harmoni, gensidighed og ligevægt var brudt.

Den røde tråd, der skal forklare såvel hvorfor oprøret kom, som at det blev begrænset til det nordvestlige Jylland, finder Lars Tvede-Jensen i udviklingen i produktionen og eksporten af stude for det europæiske marked, hvor herremændene i en kort årrække op til 1534 formåede at sætte sig på denne produktion og ikke alene trænge bønderne ud af markedet, men direkte inddrage dem i godsøkonomien. At denne grundlæggende årsag i Nord- og Vestjylland førte til åbent oprør skyldtes, at der her fandtes gunstige muligheder for øget studeproduktion i kraft af store skovområder og andre mindre intensivt udnyttede jorde samt en gunstig placering i forhold til det nordtyske og nederlandske marked.

Bogen giver mange gode oplysninger om studeproduktionens udvikling i Jylland, men forfatterens hovedtese overbeviser ikke, hverken som forklaring på oprøret eller dettes regionale karakter. Indskrænkninger i bondehandelen – ikke blot med stude, men også med andre produkter – var ikke et specielt jysk fænomen, men havde betydning over hele riget. De lollandske bønders klage til Christian II i denne forbindelse er velkendt. Det samme er samtidens klager over adelens handelsaktiviteter, herunder studehandelen. Med Poul Helgesens ord var »adelens handel med øksne nemlig til stor skade for købstæderne, men sammes fodring var en lige så ny som utålelig byrde for bønderne«. Ikke blot i Jylland. Studeopdræt spillede, som Poul Enemark har påvist, en væsentlig rolle også i andre landsdele. Hvorfor denne belastning ene af alle de nye og mærkbare byrder skal forklare oprøret er ikke indlysende. Det havde været mere meningsfuldt og i overensstemmelse med bogens egne intentioner at se de jyske bønders opstand i sammenhæng med den permanente bondeuro i 1520'erne og 30'erne og dermed som et udtryk for de voldsomme spændinger mellem klasserne, der udløstes af det feudale samfunds omstruktureringsproces efter den senmiddelalderlige krise. En proces, der i sig bar et kompliceret og sammenhængende samspil af ændringer på såvel det materielle som det bevidsthedsmæssige plan.

Clementsfejdens regionale karakter kræver naturligvis en forklaring. Mange forhold gjorde sig gældende i det nordlige og vestlige Jylland, som må indgå heri, herunder bebyggelsesstrukturen, oprørstradition, ustabile lensforhold med skiftende lensmænd, politisk ustabilitet med stærke konflikter inden for de godsejende slægter. Det var endelig også her, kredsen bag »sammensværgelsesbrevet« havde haft sin kerne. Allerede samtiden var klar over forskellen mellem det nordvestlige og det østlige

Jylland, således kunne Mogens Gøye i 1531 skrive: »I mit eget og Erik Banners len er almuen ganske stille og vel tilfreds, men udi den nørre og vestre egn her udi landet kan eders Nåde ikke tro, så underlige de ere til sinds«. Endelig er det næppe uden betydning, at det var her, Skipper Clement gik i land og gav bøndernes oprørsvilje en samlet ledelse og en legitimation i kampen for den fordrevne konge.

Lars Tvede-Jensen mener at arbejde inden for en marxistisk tradition, men en historieopfattelse, der bygger på isolerede, opsplittede elementer og ekstremt monokausale forklaringer er aldeles umarxistisk. Det er ikke den økonomiske forklarings forrang, der er den afgørende forskel mellem marxismen og den borgerlige historievidenskab, men derimod opfattelsen af den historiske virkelighed som en modsætningsfyldt helhed, hvor de enkelte faktorer, økonomiske som andre, kun kan forstås under helhedens perspektiv. Marxistisk historieopfattelse indebærer materialisme, dialektik og totalitet – hos Lars Tvede-Jensen er kun materialismen til stede.

Ingela Kyrre

HELGE GAMRATH: Roma sancta renovata. Studier i romersk byplanlægning i det 16. århundredes anden halvdel med særligt henblik på Sixtus V's pontifikat (1585–1590). Kbh., Danmarks lærerhøjskole, 1986. 209 s. + planchebind.

Det var med glæde og udbytte, at jeg modtog fakultetsrådets opfordring til at bistå ved bedømmelsen og forsvaret af Helge Gamraths doktorafhandling.¹ Det var også delvis overraskende, eftersom jeg ikke er historiker af fag, men arkitekt af uddannelse og med by- og regionplanlægning som speciale. Det er for mig vigtigt at understrege, at både indenfor den faglige praksis i by- og regionplanlægning og naturligvis ikke mindst i uddannelsen, er historiske og socioøkonomiske studier og forskningsarbejder blevet helt uundværlige forudsætninger for selve fagområdet udvikling og praktiske virksomhed. Personligt betragter jeg en voksende indflydelse fra de humanistiske og samfundsvidenskabelige fag som afgørende for mit fags fremtidige virksomhed og betydning.

Med denne baggrund og med disse erfaringer vurderer jeg den foreliggende disputats som et pionerarbejde indenfor mit eget arbejdsfelt

¹ Anm. gengiver de to officielle opponenter's indlæg (det sidste afkortet) ved disputatsforsvaret ved Odense Universitet, 13. juni 1986.